

Litteraturgranskningar

Litteraturredaktör: Björn Östbring

Furet, François, 2014. *Lies, Passions & Illusions: The Democratic Imagination in the Twentieth Century*. Red. Christophe Prochasson, övers. Deborah Furet. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Anmälan av Daniel Braw

Lies, Passions & Illusions är en liten bok – 89 sidor text – om ett till synes gigantiskt ämne, den demokratiska föreställningsvärlden under 1900-talet. Det är också en bok med en ovanlig tillkomsthistoria: den består av inspelade samtal mellan historikern François Furet (1927–1997) och filosofen Paul Ricœur – men den senare drog tillbaka sin medverkan när Furet dog och inte kunde godkänna slutresultatet. Dessförinnan hade Furet dock redigerat sina egna inlägg i samtalet, så att de fick en betydligt mindre talspråklig framtoning och ibland rentav ett nytt innehåll. Bokens text har blott en avlägsen koppling till den muntliga versionen (Furet 2014: xxx–xxii).

Vad har det blivit för slags bok? Vad handlar den om? Kanske är det enklaste svaret på den frågan att *Lies, Passions & Illusions* är en kommentar till och sammanfattning av Furets enorma ”essä” om kommunismen, *Le passé d'une illusion* som publicerades 1995. Furet var framför allt känd som ikonoklastisk expert på franska revolutionen. Men i *Slutet på en illusion*, som boken kom att heta i svensk översättning, vände han sin uppmärksamhet till 1900-talets revolution och revolutionssträvanden.

Ett par år efter Sovjetunionens kollaps kunde det definitivt sägas att drömmen om ett samhälle bortom det kapitalistiska och borgerliga hade varit en illusion. Ända sedan

Sovjetunionen uppstod, och så att säga förkroppsligade den kommunistiska idén, hade det kunnat hävdas att detta verkligen var första steget i en ny historisk fas. När projektet kollapsade visade sig också tolkningen av den historiska processen ha varit felaktig. I kommunismens idé låg att trossatsernas sanning skulle bevisas av den verkliga historiens gång, snarare än av någon transcendent verklighet. Nu hade den verkliga historien tagit en helt annan vändning än den förväntade. Idén hade varit en illusion. 1991 innebar slutet på den kommunistiska illusionen i dess historiskt determinerade form (Furet 2014: 10).

Furet betonade dock att det var slutet på *en* illusion, inte på alla den demokratiska människans illusioner (Furet 2014: 1). För snarare än att vara en främmande tanke eller historisk avvikelse, var kommunismen enligt Furet svaret på en förväntan som gick tillbaka ända till franska revolutionen – förhoppningen att den moderna demokratins idéer skulle förverkligas och att alla människor verkligen skulle bli jämlika (Furet 2014: 2). Illusionens styrka byggde sålunda mindre på vapenmakt och ekonomisk kraft och mer på ”intellektuella och emotionella krafter” (Furet 2014: 7).

De revolutionära känslorna och idéerna kom i en märklig historisk vändning att investeras i en tyrannisk regim som var lätt att identifiera som sådan. Lika oväntat var att denna regim skulle kollapsa så snabbt och av sig själv, olikt alla andra regimer och imperier (Furet 2014: 8). Ryssland var dessutom från början sämsta tänkbara utgångspunkt för den kommunistiska revolutionen (Furet 2014: 14); att så många människor på grundval av den kommunistiska idén kunde dra slutsatsen att Ryssland kunde bli inte enbart ett europeiskt land

som andra utan den europeiska civilisationens avantgarde är ännu en gåta (2014: 34). Samtidigt säger det något om illusionens makt och djupet av frustrationen med den liberala demokratin.

Detta intresse för missnöjet med den liberala demokratin, framför allt med att den ställde ut löften som den inte förmådde infria, ledde Furet till att jämsides med kommunismen undersöka 1900-talets andra alternativa samhällsvision, fascismen. I *Slutet på en illusion* talade Furet om ett ömsesidigt beroende ideologierna emellan: "Fascismen föddes som en antikommunistisk reaktion och kommunismen förlängde sitt kontrakt genom sin antifascism. Kriget har tvingat dem till en konfrontation, men först efter att ha fört dem samman" (Furet 2011: 52).

Furets tes kolliderade här med ett tabu som uppstod efter andra världskriget till följd av de många dödsfallen. Miljontals kommunister hade dödats i sin kamp mot fascismen. Kommunism och fascism hade mötts på slagfältet. Röda armén hade spelat en viktig, rentav avgörande roll i befrielsen av Europa från nazistiskt förtryck. Hur kunde man då påstå att fascismen och kommunismen i viktiga avseenden liknade varandra och levde av varandra? Från 1945 och framåt var "det spillda blodets avskräckande effekt avgörande" (Furet 2014: 52, min övers.). Medan fascismen betraktades i ljuset av sina förbrytelser relativiserades Sovjetregimens brott med hänvisning till att den var antifascistisk (Furet 2014: 56-57).

Särskilt kontroversiellt i sammanhanget var att Furet i en lång fotnot i *Slutet på en illusion* tydligt uttryckte sin uppskattning för den tyske historikern Ernst Noltes framställning av förhållandet ideologierna emellan, "en tolkning som tillhör de djupaste som åstadkommit under detta halvsekel" (Furet 2011: 250-254). Kontroversiellt var detta eftersom Noltes tolkning bara några år innan Furets bok kom ut hade stått i centrum för den så kallade historikerstriden i Västtyskland, en strid om hur och i vilken utsträckning Tredje rikets historia kunde och borde

kontextualiseras. Furet hävdar sig ha varit medveten om att fotnoten skulle "utlösa en fientlig stämning" gentemot hans bok, vilket också blev fallet (Furet och Nolte 1998: 27). Noltes sätt att kontextualisera nazismen innebar, enligt hans kritiker, att dess förbrytelser tonades ner. Furet däremot uttryckte sin uppskattning för att Nolte hade slagit hål på de "tabun" som omgärdade förståelsen av fascismen, exempelvis när det gällde den sovjetiska terrorn som en av de viktigaste orsakerna till fascismens och nazismens popularitet före andra världskriget (Furet 2011: 252).

Någon total överensstämmelse mellan Furets och Noltes perspektiv fanns däremot inte. Nolte hade, som Furet noterade i sin långa fotnot, en tendens att försämrå sin tolkning genom att överdriva sin tes (Furet 2011: 252). Av en brevväxling mellan Furet och Nolte framgår också hur olika deras utgångspunkter var trots att de kom fram till en till synes liknande analys av förhållandet mellan kommunism och fascism (Furet och Nolte 1998: 31-32). I sin uppfattning om fascismens tidiga historia och därmed också identitet var de helt olika. Noltes framställning av Action française-grundaren Charles Maurras som den europeiska fascismens föregångare var enligt Furet föga övertygande (Furet och Nolte 1998: 89).

Till detta kom de helt olika filosofiska influenserna. Noltes inspirationskälla var Heidegger; hans förståelse av kommunismen och fascismen utgick från begrepp som transcens och ändlighet. Nazismen var enligt detta synsätt "*total immersion in finitude*" (Furet 2014: 62). Furet hämtade sin filosofiska inspiration från Tocqueville och utgick från hans användning av begreppet demokrati. 1900-talet var det första demokratiska århundradet. Kommunismen och fascismen blev ur detta perspektiv två radikala former av demokrati-kritik, den ena universalistisk och den andra nationalistisk (Furet 2014: 63). "Passionen som gjorde fascismen och kommunismen till det de var, var deras hat för en tredje part" (Furet 2014: 61, min övers.). Till passionens kraft, och till intresset för radikala alternativ,

hörde också avskyn för det borgerliga samhället – en avsky som kombinerade skamkänslor med kritik av samhällets inneboende motsättningar och som var lika gammal som det borgerliga samhället självt (Furet 2014: 56).

På detta sätt uppstod en annan viktig skillnad i förhållande till Noltes tolkning. Där fascismen och nazismen för Nolte i grunden var antimarxism och antikommunism, och fascismens kronologiska relation till kommunismen blev ett kausalförhållande, utvecklade Furet ett större intresse för fascismen i dess egen rätt och för nazismens tyska rötter (Furet 2014: 65). Ett intressant spår som inte framträder så tydligt i *Lies, Passions & Illusions* men desto tydligare i *Slutet på en illusion* och Furets brevväxling med Nolte är fascismens attraktionskraft såsom framtidinriktad ideologi. "Fram till fascismens uppkomst satt den 'anti-moderna' politiken fast i motrevolutionens återvändsgränd. Med Mussolini återfår den dock sin lockelse och sin tjuskraft bland massorna" (Furet och Nolte 1998: 90, min övers.).

Utmärkande för fascismen var enligt Furet att den inte, som Action française, strävade efter att återupprätta gamla gemenskapsformer och hierarkier utan på revolutionärt vis hävdade en gemenskap som ännu återstod att skapa (Furet och Nolte 1998: 118). Kontrarevolutionens idé frigjorde sig under det tidiga 1900-talet från "äkenskapet med aristokratin och de sköna damerna" och hävdades nu "av människor som träder fram i jämlikhetens och nationens namn" (Furet 2011: 46). I processen där den "övergår till folket" går dock också det aristokratiska förståndet förlorat (Furet 2011: 46). Detta är en tolkning direkt influerad av Tocqueville: individernas jämlikhet öppnar vägen inte bara till frihet utan också till despotism (Furet 2014: 73).

En central iakttagelse hos Furet är att det fanns en medvetenhet om det nära förhållandet mellan kommunism och fascism under mellankrigstiden. Det var rentav ganska vanligt att jämföra fascism och kommunism under samlingsbegreppet totalitarism, vilket alltså inte är något efterkrigsbegrepp (Furet

2014: 53). Hannah Arendts studie av totalitarism var långtifrån först (Furet 2014: 55).

Det är inte heller i anslutning till Arendt som Furet utvecklar sin tolkning av relationen mellan kommunism och fascism. Han använder begreppet totalitarism men med reservationer (Furet 2014: 61, 67). Snarare än strukturella jämförelser mellan Hitlers och Stalins totalitarism var Furets intresse det "genealogiska" studiet av 1900-talets europeiska tragedi (Furet och Nolte 1998: 51–52). Viktigt hos Arendt är emellertid dels insikten att tragedin till sin omfattning och karaktär representerade något helt nytt i historien och därför inte gick att förklara med existerande verktyg, dels att hon förklarade fascismen och kommunismen ur den moderna demokratins och det individualistiska samhällets perspektiv (Furet 2014: 60).

Trots att Paul Ricoeur inte kommer till tals i *Lies, Passions & Illusions* kan man ändå skönja hans närvaro. Till skillnad från brevväxlingen med Nolte, där möjligheterna att veta något om och förstå historien tycks obegränsade, tar Furet i *Lies, Passions & Illusions* återkommande upp historieforskningens begränsningar. Men dessa begränsningar gäller inte primärt möjligheten att gräva fram fakta i syfte att förklara dem; om man inte försöker göra det, hur kan man då vara historiker? Om historiker gräver ner sig i frågan om rättfärdigande eller gränser för sin kunskap, upphör de att skriva (Furet 2014:42).

Den stora frågan handlar istället om hur långt det går att komma när det gäller kommunismens och fascismens historia. Det går att skapa teorier om varför människor anslöt sig rörelser som ville underminera och ersätta de samhällssystem som de levde i, men går fenomenet till sist att förklara? Och kan historikern förklara hur dessa strävanden kunde sluta så illa, i en tragedi utan historiskt motstycke? Furet använder återkommande ord som "mysterium" och "gåta" (Furet 2014: 56, 58, 59, 63). "Vi måste göra motstånd mot anspråken på att ha förstått eller förklarat allting" (Furet 2014: 58).

I det begränsade formatet för *Lies, Passions & Illusions* får frågorna långtifrån

några uttömmande svar. Furet uttrycker sig närmast i aforismer, dessutom i en rad ämnen utöver dem som står i centrum med *Slutet på en illusion*. Vilket intresse har då dessa antydningar och utkast till historiska förklaringar? Och vilket intresse har ett samtal som ägde rum för tjugo år sedan? På den första frågan är svaret nog att *Lies, Passions & Illusions* leder läsaren vidare till de inspirationskällor som Furet diskuterar – Arendt, Tocqueville och Nolte framför allt – liksom till hans egen *Slutet på en illusion*. Den lilla boken står i positiv bemärkelse inte på egna ben.

På den andra frågan skulle ett svar kunna vara att frågorna som Furet diskuterar snarast har blivit mer brännande sedan 1990-talet i takt med att den liberala demokratin har kommit att ifrågasättas allt mer – till förmån för nya lögnar och illusioner. Fascism har också blivit ett allt vanligare, och samtidigt allt mindre omsorgsfullt brukat, kampbegrepp. Samtidigt har den kollektiva glömskan i fråga om kommunismen, den glömska som föranledde Furet att skriva *Slutet på en illusion*, har dessutom om något tilltagit. ”Snart kommer ingen att veta vad kommunismen var”, säger Furet (Furet 2014: 76). Värdet av att minnet hålls levande eller återuppväcks, och av att reflektionen över orsaker och drivkrafter fortsätter, är uppenbart.

LITTERATURFÖRTECKNING

Furet, François och Nolte, Ernst, 1998. *”Feindliche Nähe”. Kommunismus und Faschismus im 20. Jahrhundert*. Ein Briefwechsel. Övers. Klaus Jöken och Konrad Dietzfelbinger. München: Herbig.

Furet, François, 2014. *Lies, Passions & Illusions: The Democratic Imagination in the Twentieth Century*. Red. Christophe Prochasson, övers. Deborah Furet. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Furet, François, 2011. *Slutet på en illusion*. Övers. Per Magnus Kjellström. Stockholm: Atlantis.

Daniel Braw är politisk redaktör på Barometern-OT och fil. dr i historia.
E-post: daniel.braw@gmail.com

Taghizadeh, Jonas Larsson, 2016. *Power from below? The Impact of Protests and Lobbying on school Closures in Sweden*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis

Anmälan av Peter Esaiasson

Jonas Larsson Taghizadeh har skrivit en intressant avhandling om medborgerliga protester mot skolnedläggningar. Ämnet är förstås bredare än vad titeln antyder och värdigt både denna och ytterligare studier.

Låt oss börja med anatomin: Avhandlingen består av en kappa och tre ensamförfattade uppsatser. Vid disputationen var två av uppsatserna publicerade, i *Scandinavian Political Studies* (Studie 1) respektive *Interest Groups and Advocacy* (Studie 2). Sammantaget rör det sig om en nätt och tematiskt sammanhållen bok på inalles 150 sidor.

Den övergripande forskningsfrågan är om protestaktioner påverkar föreslagna skolnedläggningar och hur det i så fall går till. Mer precist frågar Taghizadeh:

1. Om politikerna/beslutsfattarna tar hänsyn till berördas protester efter det att förvaltningen lagt fram förslag om att stänga en skola. (Svar ja, ibland).
2. Om det är effektivare att argumentera i sak än att manifesteras. (Svar ja).
3. Om det spelar någon roll vilka som protesterar (Svar ja, åtminstone ibland).

Bokens kumulativa ambition är att knyta an till och ihop tre forskningslitteraturer: *Interest group research* (betydelsen av ”information-lobbying”); *social movement research* (”informella protestgrupper”); och *party behavior research* (beslutsfattarnas motiv, ”vote seeking” eller ”policy seeking”).

Empiriskt studeras 339 förslag till skolnedläggningar i landets 29 befolkningsrikaste kommuner. Med en stor och systematisk arbetsinsats har Taghizadeh samlat